

„ÚJ” FORRÁSOK A KUNOK KERESZTÉNY
HITRE TÉRÍTÉSÉRŐL?

A XIII. század elején részben a Magyar Királysággal szomszédos moldvai és havasalföldi területen élő kunok keresztény hitre térítése és a számukra felállított (milközi) püspökség megszervezése középkori történelmünk egyik érdekes kérdése, amellyel ez ideig számos kutató foglalkozott. Munkásságuk eredményeként egyre világosabb kép rajzolódik ki a kunok körében végzett missziós tevékenységről és az új püspökség létrejöttének körülményeiről, bár még mindig akadnak homályba vesző részletek és vitatott kérdések.¹ Előjáróban szeretnénk megjegyezni: jelen munkánkban nem a máig megoldatlan problémák tisztázására teszünk kísérletet, hanem egy általános tanulságokkal is szolgáló — de mind a szemléletmód, mind pedig a metodika szemszögéből kifogásolható — eljárásra kívánjuk felhívni a figyelmet egy forrásközléssel kapcsolatosan.

Domonos Pál Péter 1979-ben megjelent, „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” című, Kájoni János énekeskönyvét (*Cantionale Catholicum*) és Petrás Incze János írásait, valamint leveleit (*Tudósítások*) tartalmazó munkájának Történeti áttekintésében három oklevelet tett közzé, amelyekkel Róbert esztergomi érsek „pápai legátussá való kinevezésének — kunországi útjának és a kunok számára való püspökszentelésnek tényét” bizonyítja.² Domokos Pál Péter kimondottan ugyan nem utal arra, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárban általa *újonnan* felfedezett kútfőkről van szó, de a közzététel módja egyértelműen ezt tanúsítja. Először az oklevelek fotókópiáját, majd azok olvasatát, végül pedig magyar nyelvű fordításukat adja közre. Mind a főszövegben, mind pedig a jegyzetapparátusban hivatkozik Mezey Lászlóra, aki a diplomák szövegének kiolvasásánál, valamint a rövidítések feloldásánál segítségére volt, de nem tesz említést arról, hogy a szóbanforgó forrásokat korábban bárki bármilyen formában közzétette vagy használta volna.³ Mindhárom oklevél

¹ A kérdésre vonatkozó gazdag irodalomból két alapvető munkát emelünk ki, amelyekre a későbbiek során is hivatkozunk. IOAN FERENT: *Cumanii și episcopia lor.* Blaj 1931. (Magunk ennek magyar fordítását használtuk: A kunok és püspökségük. Fordította Domokos Pál Péter. Budapest 1981.); MAKKAI LÁSZLÓ: *A milközi (kun) püspökség és népei.* Debrecen 1936.

² „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” KÁJONI JÁNOS: *Cantionale Catholicum*, PETRÁS INCZE JÁNOS: *Tudósítások.* Összeállította: DOMOKOS PÁL PÉTER. Budapest 1979. 35—40. A kézirat nyomdába adása után jelent meg DOMOKOS PÁL PÉTER monografus igényű munkája, *A moldvai magyarság története* (Bp. 1987. 5). A szerző ebben a műben is kiadja az általa 1979-ben közzétett három oklevelet (263—265.). A kiadások szövege — két apró korrekciótól eltekintve — azonos. A jegyzetapparátusban a szerző az oklevelekkel kapcsolatosan megjegyzi: „A három pápai levél tudomáson szerint az „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” c. könyvben jelent meg először teljes terjedelemben” (537.).

³ Domokos: i. m. 36., 144. (29. jegyzet).

IX. Gergely pápától származik, s egyazon napon, 1228. március 21-én íródott. Az egyik a domonkosok magyarországi tartományfőnökének, a másik Róbert esztergomi érseknek, a harmadik pedig Béla hercegnek szól.

A magyarországi domonkosok 1227—1232 közötti tartományfőnökét, a levél címzettjét, sajnos, nem ismerjük név szerint. Annyit mindenesetre tudunk róla, hogy Paulus Hungarus (1221—1223) és Theodorik (1223—1227) után harmadikként irányította a magyarországi domonkos tartomány életét. Az említett oklevélben IX. Gergely pápa értesíti őt Róbert érsek térítésének addigi sikereiről, Theodorik püspökké tételéről. Emellett a pápa utal arra, hogy mind a tartományfőnök, mind pedig a domonkos testvérek feladata a megindult térítőmunka segítése, támogatása. IX. Gergely egyben arra inti a tartományfőnököt, hogy ne akadályozza Theodorikot abban, hogy maga válassza ki a testvérek közül a feladatra legrátermettebbeket, hiszen mint korábbi prior személyesen is jól ismeri a magyarországi domonkosokat. Az oklevélből az is kiderül, hogy a testvérek közül sokan vállalkoznak önként a térítőmunkára. Az esztergomi érsekhez intézett levélben a pápa jóváhagyja Theodorik püspöki kinevezését, és felhatalmazza Róbertet, hogy száz napi búcsút engedélyezzen mindazoknak, akik személyesen mennek vagy segítséget küldenek templom építéséhez a keresztény hitre tért kunok számára. Ugyancsak felhatalmazást nyert Róbert arra vonatkozóan, hogy kétévi bűnbocsánatot engedélyezzen mindazoknak, akik a keresztények kunokkal szomszédos földjének visszaszerzésére indulnak, amelyet az ikóniumi szultán és más hitetlenek (*infideles*) foglaltak el, valamint azoknak, akik a megtért kunok ellen harcoló és a többiek kereszténnyé válását akadályozó népek ellen vonulnak. A harmadik levélben IX. Gergely pápa Béla herceget üdvözli abból az alkalomból, hogy Róbert érsekkel együtt elment a kunok földjére és segédkezett azok keresztény hitre térítésében (ut pro Cumanis convertendis ad ipsum cum ... Strigoniensi Archiepiscopo ... terram illorum intraveris). A pápa egyben kérést is intéz Béla herceghez: a jövőben azon munkálkodjon, hogy a kunok megtérítése sikeresen befejeződhessen.

Az oklevelek tartalmának rövid ismertetése is mutatja: lényeges információt közlő forrásokról van szó. De valóban ismeretlenek voltak ezek a kútfők eddig a kutatás számára? Nézzünk először néhány fontosabb forráskiadványt! Az 1829 és 1844 között megjelent, Fejér György által összeállított okmánytár az egyik leggyakrabban forgatott forráskiadvány, amelyet napjainkban is használnak a középkori magyar történelmet faggató kutatók annak ellenére, hogy ennek a monumentális vállalkozásnak az egyes kötetei számos hamis oklevelet és téves olvasatot tartalmaznak. Témánk vonatkozásában Makkai László — akinek a vizsgált kérdéstről írt munkáját Domokos Pál Péter is tanulmányozta — utalt arra, hogy a milkói püspökség történetével kapcsolatos forrásanyagot Fejér György okmánytára lényegesen kiterjesztette.⁴ Ennek ismeretében nem tűnik meglepőnek, hogy a III/2. számú kötetben mindhárom hivatkozott oklevél megtalálható. Igaz, a diplomák keletkezési évét Fejér tévesen 1229-re teszi.⁵ Ugyancsak Makkai László említi fentebb hivatkozott könyvének bevezetőjében, hogy a kun püspökségre vonatkozó forrásanyag kérdésében „a végleges tisztázódást” Augustinus Theinernek a XIX. század második felében megjelent, az eredeti pápai regisztrumokból készült forrásközléseket tartalmazó okmánytára tette lehetővé, kiszűrve az addigi anyagból a hamis vagy betoldásokkal rontott okmányokat.⁶ IX. Gergely pápa 1228. március 21-én kelt három oklevele

⁴ MAKKAI: i. m. 7.

⁵ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera GEORGII FEJÉR. III/2. Budae 1829. 151—152., 153—155.

⁶ MAKKAI: i. m. 7.

természetesen Theiner munkájában is megtalálható, s az újabb közzététel révén 1859 óta immár megbízható olvasatban áll a kutatók rendelkezésére.⁷ Ezen túlmenően egy szintén a XIX. század második felében megjelent román forráskiadvány, Hurmuzaki okmánytára, ugyancsak tartalmazza IX. Gergely pápa említett okleveleit.⁸

A forráskiadványok közti tallózást befejezve megállapíthatjuk: már a XIX. század végén három olyan tekintélyes okmánytár állt a történetbúvárok rendelkezésére, amelyekben *in extenso* voltak olvashatók a Domokos Pál Péter által 1979-ben közzétett kútfők. Így ezek az oklevelek nehezen kerülhették volna el a milkói püspökség történetével — akár csak érintőlegesen — foglalkozó kutatók figyelmét. Említsünk meg közülük is néhányat! Pauler Gyula az Árpád-kori magyar történelemről írt kétkötetes, 1893-ban, majd 1899-ben megjelent könyvében röviden érinti a kunok XIII. század eleji megkeresztelkedésének és Theodorik püspökké tételének kérdését. A probléma tárgyalását zömmel a Fejér György által összeállított okmánytárban szereplő kútfők alapján végezte, amelyek között IX. Gergely pápa 1228. március 21-én kelt három oklevelére is hivatkozik.⁹ Másodikként a valószínűleg katolikus csángómagyar származású, de román pappá nevelt szerzetes-történészre, Ioan Ferentze hívjuk fel a figyelmet, aki a moldvai katolikus élet fáradhatatlan kutatója volt, s akit Domokos Pál Péter személyesen is ismert. Ferentz életken foglalkoztatta a kunok története és a körükben végzett katolikus térítés. Erről a kérdésről több tanulmányt is írt, amelyek egy része *Cumanii și episcopia lor* címmel 1931-ben könyv alakban is megjelent. Ezt a munkát Domokos Pál Péter később magyarra fordította, s a Szent István Társulatnál ki is adta. Ferentz könyvét tanulmányozva kiderül: a szerző a Hurmuzaki-okmánytár közlése alapján jól ismerte IX. Gergely pápa szóbanforgó okleveleit, s munkájában fel is használta azokat.¹⁰ Harmadikként Makkai László nevét említjük meg, akinek a milkói püspökségről 1936-ban megjelent könyve véleményünk szerint máig a kérdéskör legmegbízhatóbb feldolgozása. Makkai László munkáját sem kívánjuk részletesen ismertetni, csupán arra utalunk, hogy a kunok megtérítésével kapcsolatban az ő figyelmét sem kerülte el IX. Gergely pápa említett három oklevele, amelyek lelőhelyeként nemcsak Theiner okmánytárát, hanem Hurmuzaki forráskiadványát is megjelöli.¹¹ Fontos hangsúlyoznunk ezt, mert Domokos Pál Péter egyik megállapítása azt sugallja: Makkai László nem ismerte az 1228. március 21-én kelt pápai leveleket, közülük is elsősorban a Béla herceghez intézettet. Domokos Pál Péter ugyanis ezt írja: Makkai László „lehetetlennek tartja, hogy az esztergomi primás Kunországban járt volna, véleménye a levél ismeretében megdől.”¹² Makkai László munkájából azonban egyértelműen kiderül — bár Domokos Pál Péter erre egyáltalán nem utal —: a szerző nem az említett források ismeretének hiányából fakadóan állítja, hogy Barc vezérnek és híveinek megkeresztelése Erdélyben s nem Kunországban történt, hanem egyszerűen azért, mert a *Magnum Chronicon Belgicum* egyik passzusa szerint a kun fejedelem fia megígérte Róbert esztergomi érseknek apia Erdélybe jövetelét (*pater meus venit ad te ultra Silvas...*), s a krónika egy másik mondata alá is támasztotta ezt (*Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas*

⁷ *Vatera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab AUGUSTINO THEINER. I. Romae 1859. 87—88.*

⁸ *EUDOXIU DE HURMUZAKI: Documente privitoare la istoria Românilor. I. 1199—1345. Bucuresci 1887. 107., 108., 111.*

⁹ *PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II: Budapest 1899^a. 97—99., 504—505. (86. jegyzet).*

¹⁰ *FERENTZ: i. m. 134., 137—138.*

¹¹ *MAKKAI: i. m. 16—17. (21. és 28. jegyzet).*

¹² *DOMOKOS: i. m. 144. (29. jegyzet).*

(seu in Transilvaniam) in occursum patris illius et ibi baptisati sunt...¹³ Másrészt az erdélyi megkeresztelkedés tényének cáfolatául Makkai László nem tartotta elég-séges érvnek a pápai levél (IX. Gergely 1228. március 21-én Béla herceghez intézett leveléről van szó!) terram illorum intraverat kitételét, mert szerinte az a „helyi körülmények nem ismerete miatt történt elírás”, amit Ferent és mások nem vettek figyelembe. Makkai érvelésében még arra is hivatkozik, hogy az akkori viszonyok közepe-tte a Kunországba való átkelés nagy nehézségekbe ütközött volna.¹⁴

Az említett krónikárszlet és pápai levél nyújtotta információt mérlegelve úgy véljük, nem lehet egyértelműen állást foglalni Barc vezér és a kíséretében levő kunok megkeresztelkedésének helyét illetően. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a különböző történeti munkákban hol Erdély, hol pedig Havasalföld szerepel a kunok keresztény hitre térésének helyszíneként.¹⁵ Egy dolgot állíthatunk csak biztosan: Makkai László körültekintőbben járt el a kérdés vizsgálatakor — okfejtése ennek következtében számos megfontolandó érvet tartalmaz —, mint Domokos Pál Péter. Ugyanakkor érthetetlennek tűnik: miként kerülhette el Domokos Pál Péter figyelmét az a tény, hogy mind Ioan Ferent, mind pedig Makkai László munkáikban felhasználták az általa később közzétett okleveleket, megadván azok leelőhelyét is, amikor mindkettőjük könyvét áttanulmányozta? Domokos Pál Péter eljárása azért is kifogásolható, mert könnyen megtevesztheti a milkói püspökségre vonatkozó forrásanyag kérdésében kevésbé tájékozott kutatót. Dümmerth Dezső például ezt írja Az Anjouház nyomában c. könyvében Domokos Pál Péter forrásközlésével összefüggésben: „Ma is akad még magyar kutató, aki érdekes eredeti iratokat talált ... a kunokat térítő misszióval kapcsolatban.”¹⁶

További problémát jelent, hogy Domokos Pál Péter forráspublikációja számos téves olvasatot tartalmaz — szerencsére nem lényegbevágó pontokon. A teljes felsorolás helyett csak néhány kiragadott esetre hívjuk fel a figyelmet. Az eredeti, a könyvben fotókópián közölt oklevél vonatkozó részeit kurzív szedéssel adjuk meg. A domonkosok magyarországi tartományfőnökéhez írt levélben például *toto mentis affectu* helyett *poco mentis affecti*, *magis utiles plene novit* helyett *magis miles plene novi* olvasható Domokos Pál Péternél.¹⁷ Az esztergomi érseknek írt levélben található téves olvasatok közül a következőkre hívjuk fel a figyelmet: *iuxta tuum desiderium* helyett *iuxta desiderium*, *conversionem* helyett *conventionem*, *personaliter iverint* helyett *personaliter inerint*, *proficiscentibus ad recuperandum* helyett *proficientibus ad recuperandum*, *qui cumanos conversos* helyett *quis cumanos convertos*, *remissionem biennium* helyett *missionem biennium*, *ad mutilationem membri vel mortem forsitan* helyett *ad mutilationem membri forsitan*.¹⁸ A Béla hercegnek küldött levélben is akad téves olvasat. A *commendantes, quod Rex Regis filius Regumque successor*

¹³ MAKKAJ: i. m. 16. (22. jegyzet); Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Edidit FERDINANDUS KNAUZ. Strigonii 1874. 263.

¹⁴ MAKKAJ: i. m. 16. (22. jegyzet). Itt jegyezzük meg, hogy az eredeti oklevélben nem terram illorum intraverat, hanem intraveris szerepel.

¹⁵ Makkai László később is azt a nézetet vallja, hogy Róbert érsek 1227-ben nem járt Kunországba, hanem Erdélyben fogadta Barc fejedelmet és kíséretét, akik itt vették fel a kereszténységet. Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: MAKKAJ LÁSZLÓ és MÓCSY ANDRÁS. Budapest 1986. 306. Ezzel szemben Ioan Ferent úgy vélekedik, hogy „A küldörség átkelt a Kárpátokon, belépett Kunországba, így Bortz Membrok megkeresztelése nem Erdélyben, hanem a Kárpátokon túl, Kumániában történt.” FERENT: i. m. 134. Hóman Bálint ugyancsak azon a véleményen van, hogy Róbert érsek Havasföldön keresztelte meg a kunokat. HÓMAN BÁLINT—SZEKFŰ GYULA: Magyar történet I. Budapest 1936. 451.

¹⁶ DÜMMERTH DEZSŐ: Az Anjouház nyomában. Panoráma 1982. 540—541.

¹⁷ DOMOKOS: i. m. 36.

¹⁸ DOMOKOS: i. m. 38—39.

helyett *documentandes, quod rex regum regumque successor*, a *nosse vivere* helyett *noster vivere*, a *viriliter prosequaris* helyett *visibiliter prosequaris* olvasható Domokos Pál Péter közlésében.¹⁹ Érdekes viszont, hogy a téves olvasatok ellenére Domokos Pál Péter magyar fordítása számos esetben hűen követi az eredeti latin nyelvű oklevél szövegét (például az általa *visibiliter prosequaris*-nak olvasott szókapcsolatot, helyesen, férfiasan *folytasd* formában teszi át magyarra).

Fejtegetéseinket a következőkkel zárhatjuk: Domokos Pál Péter, úgy látszik, megfedkezett arról a fontos alapelvről, hogy a későbbi korok kutatójának kötelessége ismerni az elődök munkáját. Ha ugyanis erre tekintettel van, akkor nemigen fordulhatott volna elő, hogy IX. Gergely pápa 1228. március 21-én kelt három oklevélét új kútfőkként tünteti fel a kunok keresztény hitre térítésével kapcsolatosan.

I. Petrovics

„NOUVELLES“ SOURCES SUR LA CHRISTIANISATION DES COUMANS?

Dans son étude, l'auteur examine les trois chartes du pape Grégoire IX, rédigées le même jour, le 21 mars 1228. Ces chartes avaient été adressées par le pape à l'archevêque d'Esztergom, Robert, au provincial des dominicains de Hongrie et au prince Béla. Ces chartes sont présentées par Pál Péter Domokos dans son ouvrage publié en 1979 comme des sources nouvelles. En revanche, l'auteur démontre que les trois chartes citées ne peuvent pas être considérées comme des sources nouvelles relatives à la christianisation des Coumans, car les chartes examinées sont publiées par plusieurs recueils de documents importants in extenso dans la deuxième moitié du XIXe siècle, et beaucoup d'historiens se sont servis des lettres rédigées par le pape Grégoire IX dans leurs ouvrages.

И. Петрович

«НОВЫЕ» ИСТОЧНИКИ ОБРАЩЕНИЯ ПОЛОВЦЕВ В ХРИСТИАНСТВО?

Автор исследует три грамоты папы Григория IX, которые были написаны в один и тот же день — 21 марта 1228 г. Эти грамоты, адресованные главой католической церкви архиепископу в Эстергоме Роберту, главе доминиканского монашеского ордена в Венгрии и князю Бела, представлены в вышедшем в 1979 г. труде Пала Петера Домокоша как открытые им новые источники. Автор доказывает, что указанные грамоты нельзя считать новыми источниками обращения половцев в христианство, ибо рассматриваемые источники были опубликованы дословно во многих изданиях архивных материалов второй половины XIX в., и многие историки также использовали их в своих работах.

¹⁹ Domokos: i. m. 37.